

ԵՐԻՑ ՎԱՐԴԱՊԵՏԱՅ ՎԵՐԱՂԱՐՁԻ ՊԵՏՄՈՒԹԵԱՆՆ ԸՐԱՎ ՏՊԱՌՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ :

Մեզի համար ոչ սակաւ նշանաւոր գործ եղաւ տոյն ամսոյ մէջ երկի վարդապետաց Վերադարձի Պատմութեանը մեր պատուական ազգին վրայ ըրած ազդեցութիւնը : Ազգային օրագիրները արդէն ծանուցին հասարակաց քե այն մեր տետրակը ինչ կերպով եւ ինչ աստիճանի եռանդով ընդունելի եղեր է համազգի եղբայր ողջամիտ մասին, կամ որ եղյն է՝ գրեթէ բոլորին . եւ այն ազգասէր լրագրաց խրախուսիչ խօսքերուն համար եօրէն կըլայտենեք հրապարակաւ մեր սրտանց շնորհակալութիւնները :

Շատ մը նամակներ այլ ընդունեցանք ու կընդունինք եղյն եկիքին վրայ հետ գնեանք ի մասնաւոր մնալարոյ բարեկամաց, յորոց չորսին միայն խօսքերը բաւական կընամարինք հրատարակել՝ յուրախութիւն ամենայն բարեսիրաց : Աներկայ ենք որ եղյն բարեսէր ընթերցողք կընենք՝ երէ նամակներուն մէջ մեզի տրուած գովաստները չենք զեղչեր . վասն զի լաւ գիտենք անշուշտ որ գործը անձնական չէ, հմպաւ միայն . աստուածային նախախնամութեան մէկ տեսրեւութիւնն է՝ որոյ մենք գործիք միայն գտնուած կընանչեանք զմեզ, ուստի եւ ամենայն գովեստ առ աղբիւրն բարութեանց կըղարձենեք մեր կողմանէ :

Նամակներուն մէջ երէ մեր բարեկամներուն հետ թշնամաց յիշատակութիւն այլ կայ, ի հարկէ ընթերցողք չեն զարմանար, որպէս եւ ոչ մենք, այլ մանաւանդ եւս առաւել կընաստատուին քե ուրեմն գործողութիւնը երեւելի եւ աղէկ լան է որ թշնամի եւ հալածող ունի : Անպտուղ ծառոյն քար ձով կընտոն . ամպ, ծուխ եւ գոլորշի կրիք՝ ճշմարտութեան լուսոյն դիմաց երբ պակսեր է որ հիմա պակսի : Ե երէ զիս հալածեցին, ապա եւ զձեզ հալածեցենք » կըսէ երկնաւոր վարդապետն մեր, եւ կըբաշարէր զմեզ : Փիլիսոփային մէկն այլ վրայ կըբերէ քե : Թշնամութիւնը գեշ խորճըղատու է . հալածուողին երջանկութիւն կըբերէ : »

Աղաքոնեան Մկրտիչ աղան ամսոյն 20ին կըգրէ մեզի .

« Զեռքէ ձեռք քաշելով կարդացին արդէն հաւաքաւոր անձինք ձեր այս օրերս հրատարակած կարեւոր գրքովը, ու անպատմելի խելոռ . քեամբ ձեր փառաւոր յաղորդիւնը իսկոյն անտեսելի ազգին : Զեմ հաւատար որ ասկէ Ետեւ գտնուի Հայ մը՝ որուն միաշքը չըլլայ դեռ Կատարեւապէս թշկուած ու սիրտը հանդար-

« տացած՝ ձեր վերայ . քե որ հրաշխք գառուի այն-
« պէս արտառոց մարդ մը, քանի ծաղրելի պիտի
« ըլլայ ամենուն : »

Տէր Պօղոսեան Գալուստ աղան եղյն քղբարեւրով կըգրէ .

« Վերադարձի պատմութիւնը խիստ հաճոյա-
« կան եղաւ ընդհանուր ազգային քմաց . շատ ոչ-
« ջամիտներ իրենց ուրախութիւնը կըլայտենն,
« եւ ձեր անկեղծ խոստովանութիւնը կըգովնէ :
« Սրբազան Պատրիարքին ձեռքն անցած իրի-
« կունը ամբողջ կարդացուցեր, ու վերջարանին
« վրայ սիրտը սաստիկ փղձկելուն լացեր, եւ
« արտաստուք զձեզ օրհներ եւ շնորհակալու-
« քեամբ գովեր է . ուրախ եղիք : ... Վերադարձի
« պատմութիւնը առած իրիկունս Նուրեանց Կա-
« ռապէտ աղային տունը գացի . ուր Տէր Յովնան-
« նէար հրաւիրելով՝ միկեղ կարդացինք, եւ
« միկ քանի ունկեղիւրներ այլ կային . լսողք զար-
« մանօք ձեր ուղղամտութիւնը կըգովնէին, եւ ձեր
« նախանձորդները կըմեղադրէին : Պատմութիւն
« ալ ինչպէս գեղեցիկ հիւսուած մը ունի, որ
« կարծես քե զձեզ բամբասողները անուշադիւր
« կըմատուտին : ... Հետեւեալ առաւօտուն շաբաթ
« օրը, որ էր սեպտ. 13, եւ նաւակաւիք Խաչի,
« սրբազան Պատրիարքը Խսկիւտար իր տունն
« էր : Ժամուն աւարտմանը հոն գտնուեր է Տէր
« Յովնանեան, Պետրոսեան Պօղոս վարդապետը,
« Սեբեան Յովնանեան վարդապետը, Սոյ Յով-
« հանեան արքեպիսկոպոսը եւ այլ քահանաներ,
« Նորաստուկեան Միմնիկի աղան, Զամուրեան
« Յովնանեան Պատուելին, եւ այլն . խօսք բա-
« ցուեր է : Վերադարձի պատմութեանը վրայ, եւ
« ամենքն ալ փափաքեր են տեսնել : Տէր Յովնան-
« նէար ծոցէն հաներ կարդացեր է եղյն ժողովին
« մէջ ... ամենքն ալ մեծ զարմանքով ձեր արդա-
« ղամտութիւնը եւ անկեղծութիւնը գովեր եւ ու-
« րախացեր են : »

Օտան Պօղոս Աղան ուրիշ շատ քաջապերական խօսքերէն գատ՝ այսպէս կըգրէ .

« Միանգամայն ձեռքերնիս անցաւ ձեր Վերա-
« դարձի յորջորջեալ տետրակը, գոր կրկին կրկին
« կարդացինք ուշի ուշով : Միրտս ընդլայնեցաւ,
« հոգիս հրճուեցաւ, Հարք իմ, տեսնելով այն
« տետրակին մէջ ծայրէ ի ծայր անկեղծ ու հայ-
« ընեսսէր սիրտ մը : Երէ երբեմն ճակեցայ ու
« տրտմեցայ՝ իրաւունքն ու ճշմարտութիւնը

« ոտքի կոխան եղած տեսնելով անանկ մարդոց
« որոնց անուն մը չըմբռնեիր այս աշխարհիս վրայ
« Ներքմա ալ ուրախացայ՝ տեսնելով ազգին ու
« Հայմարտութեան համար ամեն նահատակութեան
« յանձնառու մարդիկ, որ իրենց վերադարձովը
« պատկեցին իրենց ամեն արիւրեւններն ու
« ազգային բարիքները : Ասկէ ետեւ անկի մեծ
« բարիքներու անկեկտրութեամբ զոցեցի տե-
« տրակը, ու եղեւ ժամայն սրտիս մէջ դաշն
« կոնցա յարատեւ սիրոյ եւ մեծարանաց՝ այն
« տեսարանին գրութեանը առանշորդող բարի
« սրտին նետ :

« Մեծ եւ խորին տապադրութիւն ըրաւ այն
« տեսարակը ետեւ ամեն ուրիշ կարգացողներուն
« վրայ ալ : Եւ երբ տակաւին անհաւան ու ազա-
« ում միտքեր մնացած կային, զուցէ կկտուի
« չափ համոզուցան եւ սրտերին դարձաւ ուր
« ազգին ամենամեծ բազմութիւնն է, այսինքն ձեր
« եւ ձեր ձեռնարկութեանց կողմը :

« Երբ տակաւին մտնել մուկ ընդդիմութիւն-
« ներ ընդ կրփորձն ոմանք, այն ընդդիմու-
« րիւններն այնչափ անգոր են ու խայտառակ՝ որ-
« չափ հզօր է ազգին լուսաւորեալ այն մեծ մասը
« զոր զովստոով յիշած էիք, եւ իրաւամբ, ձեր
« տեսարակին մէջ : Ոչ բէ միայն ընդ հուպ կարգի
« պիտի մտնեն անպատճառ Արեւելեան Ազգային
« վարժարանին գործերը, այլ եւ այն աղբիւրն ու
« հետք երեւան յոյս ունիցէ որ ազգին ամեն գոր-
« ծերն ալ : Եւ այս բանին համար ասկէ ետեւ
« դուք ալ կրնաք աշխատիլ զբոլ եւ նպատակ
« ձեր ազդեցութեամբն ու համոզմամբը ազգա-
« սիրաց փափաքներուն կատարմանը » եւ այլն :
« Ամաբերրիս տպագրուած օրերը ընդունե-
« ցանք ետեւ հետագայ պատուական եամակը զոր
« օգուտ կընամարտէք ամբողջ՝ հրատարակել .

« Դերապատիւ սուրբ Հարք պատմասիրեալք ,

« Դժվանի դիտումն եւ Ազգասեր նախնադուր-
« քին ձեր հանգիծեալ պարանայաց գգույաբորութեամբ
« իմն յիշողի ամաց նետն բացափայլէր . եւ տայր որոց
« յաշի էին զօրս գայս բարեպայծառ . իբրեւ յանդիման
« աջաց տեսանել : Ապարեն յօրէ յայնմանն եւ այսր
« այլ յայլմէ լիեալ է իմ . ապիկար լիւով իմ չբառ բառ
« ան արտաւանցել՝ որ չլից ուղղեալ ի գովեստ ձերն եւ
« ձերոյ բազարի նախապատեանցն , եւ ճշ իղճ իմ
« կասի յաղթս որ առ Աստուած ի ժողովոյ զբաշ քաջ
« բարգաւաճան Ազգասիրական վաստակոց ձերոց եւ
« ջանից :

« Տեսանել արդ աջօր բացօր , զի ձերովդ ուղղա-

« դատ կ'առողութեամբ վտանգան ամենուն Խորեմեան
« աղբերակարիւնք վասն ուսումնասիրեաց բարոյց Հայ-
« կազեան Դժվան . զորս անդուլ ի բերան ամառայ ի բա-
« տերս իբրեւ կարեկից երգեցիկ՝ երգեսք եւ ձմեւար
« ի սրտի , եւ աջր յարտատուս յամակեալ : Վստաշիմ
« տակ , Հարք պատմասիրեալք , երբ Խորեմեան յանդի-
« մանաբարքն չէին երբեք լսելի յաղդին ի սիրտ՝ ձեռ-
« ձերեղոյ ի սեր սրբոց Թաղմանցաց , եւ ուշաբերողի
« ուսումնասիր գրածմանց . ոչ եւ ոչ երբեք . այլ բանգի
« եղենք եւ կացին դուման խաղընգտիլ արտաբուստ :
« Ազգ արաման յիւրումն ստրկութեան եւ ցիրոցան
« վիճակի՝ փաբեր դեռ . զիլմօր իւրոցն սրանգիւ-
« րանատ Թաղմանցաց , եւ ի գրաւոր վաստակս նոցա
« զորս դեռ ունէր ի ձեռնին՝ միջիւրաբեր . բայց եւ զգայր
« քի խոց է յինքնեան , խոց ակամայ տգիտութեան , եւ
« ցանկեալ ցանկայր քաղողութեան վիճակի :

« Եւ մինչ յայս կսկիծ վատնար՝ դեռ սիրով
« բժշկութեան , կամ զոնկ տա ի սպաս . ճանաչելի վիրացն
« զաջս չըշշընք յիմաստան վիրաբոյժ , եւ կարօտանկէ
« խնդրել զարմանս քաղողութեան պատանաւ գինեաւ .
« եւ մեղա , դիպել դիպեցաւ քանի քանի վնասուց դեղաց
« եւ դեղատառայ : Զի ահա որք զբաշ բժշկի կամ գի-
« րաբուստի անոն կրկին՝ մերձեալ մերձեանայն ի խո-
« ցեալն քան ի խոցն , եղեալ զակն զար եւ տմարկ .
« ի ձեռնին ճրացեալ շանքից խարանք որոտացողք՝
« տարաձայն կրօնից յազմամբ եւ յախտեմից մառուն
« սպառնալորս լի լի , առ ի սպաս վիրապից առնել զիտ-
« ցեալն յոցի եւ ի մարմին :

« Իսկ այլ ոմն մարդասիրաբոյն ցաւսներ զանճն ,
« եւ խաբասիկ պատրանք մերձեալք . ցաւք ընդ
« ցաւս եւ ընդ կսկիծ խոցուածոց մնաց , այլ զխոր-
« միք բժշկութեան պատանակ մեղ . մա՛ միայն ճնարքեր
« զբժշկութեան մատնանմ մի մի խոսել ի ձեռաց մերոց ,
« զիւր մատնադարան ճոխացուցանել , եւ զմեզ առ-
« երևութիւն ինչ փոփել :

« Եւ որ զար եւ անճնարիւն զար՝ յայտն է , զի մար-
« դասիրաբոյն կարեւորեալք իրաւունս դատելին երբեմն
« առ մարդասէնելոյ առ այլ՝ մերկանալ զամենայն
« օրնս մարդկութեան , եւ ապիւրստութեան բարախ-
« տափաւ կեղտ յանճն առնուլ . որով ազգին խոց դուր-
« ճնալ զայրաւանայ : Այն ինչ ազգ Հայկական , ազգ ար-
« նամարնէալ՝ բայց յաջ տարաց եւ օտարացելոյ ,
« նեծոր հառաւեր , եւ կայրակա արտաւասաց իշուշանքի ,
« յամենայն : յառանգաւ ճեռա յերկինս համբաւմոյր . եւ
« ահա զինչ . այցելութիւնք գրութիւնք յերկնից առա-
« տանաց . իբր , յայտն մամբարեղի տարաւք , յառաքս
« խնկելիս :

« Եւ զինչ . մառն Աջոյ Անդիլն Աստուծոյ շարեաց
« զսիրտ երից Պատմասիրելի Հարցոյ , որք խորտա-
« կեցիք գործարեալ պողպատս ճրացեալ բանից տարա-
« ճայութեան , եւ քաջարի զոնկ կացեք մարդելոյց
« ղողորմորութեանց . միայն տիրապէս ստուգութեան
« եւ անմիտելի ճմարտութեան զկողմն կայարք բա-
« ցերեակ ղառանութեամբ : Զայս ամենայն յայտնա-
« բանեաց քաջ քաջ՝ մարտարակարիւն գործոյն որ

կոչեր « Պատմութիւն վերադարձի երկից վարդապետ-
« տաց » քննող որ մատն ի բերան կացին մնացին
յակնիստ ամենայն Հայկազեան ծնունդ, և կրկին
կրկին ոգնաւորեցան ընդ ձեզ, և փարատեցան կե-
ղակարծ կարծիք որք յագիւն ի բերան սակաւաց :

« Մնողը » որք գաղիս գրչի իւրեանց ազգապարեցին
ի ձեր Հայրենի խնամ, դովին գրուածոց ընթերց-
մամբ քանի անիւն ճշ վստահս եղեն. իսկ որք զվազմն
ռանկին ճշարտախիրութեան ձերոյ՝ կեղակարծ դատ-
մանց ումանց դիմաբռնել դովին գրուածովդ ճիշդափ
ճշ քաջապետ խրախուսեն :

« Եւ զիւրոյ լռեցից, կամ լռեցեն ամենայն քաջա-
խոճք, և սակաւ ինք գրեացն զանտիտ խոստման
ձերոյ, զի խոստացեալ էիք զԱստուածաբանութեան
մասեան մի յօրինել և ճրատարակել, գոր ցայս վայր
սմանայն Մխիթարայ զսնայր ի վայելս մատակարա-
րել ուստամնասիրաց ազգիս : Ազգս ուրեմն տարբ և
նուիրական են պաշտամունք ձեր, և արծառն ամե-

նայն գովութեան և գոհութեան. երայտիք ձեր, և
Հարք պատուասիրեալք, անեղծ տպեցին ի խորս
սրտից ամենայն Համագգեաց, և դուք որպէս գրաւա-
կանեցեք՝ դարձեալ գրաւականեցիք յաւերձ զսիրտ
Հայկական որեւոյն :

« Ազգաին ի բազմաց հետեւ ըզնայի զայս զիր
յայտաբար մտերմութեան իմոյ և անկեանքեան
առ ձեզ գրել, բայց յուսամ թէ երիցակից ձեր՝ Գերա-
պատիկ Տէր Ամբաստան Վարդապետ՝ ի դարձին
իւրում սակաւագ զգացոյց. այլ ի դեպ ժամուս,
բաւեցի այլ ևս անգիր բողոյս գարտիս խնեղ և
զգացեալմն :

« Գերապատիկ սրբոց Հարցոյ

Մեամ կամաւոր ծառայ

ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ՔԱՆԱՆԱՅՍ ՓԱՍԱՋԵԱՆ :

« Յիւզիւտար, ի Սուրբ Խաչ եկեղեցւոյ, 1 հոկ. 1856 : »

ՆՈՐԱՏԻՊ ՄԱՏԵՍԱՆԻ

ՅԻՇԱՅԱԿԱՐԱՆ ԿԵՆԱՅ ՆԻ ԳՈՐԾՈՑ ՄԵՆԱՆՈՒՆ ՊԱՅԱ-
ՋԱՆԱՆ ԼԱՋԱՐԵԱՆ ՏՈՒՄ, շարագրեալ ի Մսերայ
Մագիստրոսէ և Ասպետէ Գրիգորեան Մսերեանց.
Միահատոր ուրածալ մեծ, տպագրեալ ի Մոսկուա,
1856 : — Լազարեանց հոյակապ ազգատոհմին
վրայ քեպետ մանր գրուածքներ շատ եղած էին
մինչեւ հիմա, բայց ասոր չափ ընդարձակութիւն
և ամբողջութիւն ունեցող պատմութիւն մը դեռ
չկար հայրենէ : Պ. Մսերեանց վարժապետը այս
աշխատմանը յանձն առեր ու կատարեր է յա-
ջողակ և վայելուչ ոճով, և մաքուր պատկերա-
գորդ տպագրութեամբ : Պատմութեանը ետեւէն
դրուած են Լազարեանց ճնոմարանին վերաբերեալ
զանազան տեղեկութիւններ, հրամանագրեր
ու հրովարտականք, այլեւայլ գրքերէ քաղած
հատուածներ, և քսանըվեց կտոր զովեստ՝ ար-
ձակ և ոտանաւոր, որոց մէջ լատգոյներն են
վերջի ետը հատը, որ Յիշատակարանը գրողի
շարադրածն են :

Նոր Քուրդ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ, երեք տետրակք զա-
նազան ռաւական երգոց երկից եւր բանաստեղ-
ծից. այսինքն Աղամ Աղարի (որ մենք ալ ուրիշ-
ներուն հետ մինչեւ հիմա Աղամ Աղար գիտեինք),
Աշըզ Շիրինի, և Նիրանի բանաստեղծին : — Այս
երգերուն վրայ ուրիշ անգամ ամսագրոյս մէջ կը
խօսինք. առ այժմ պարտք կը ճանչնանք մեզի
գովութեամբ յիշատակել զանոնք հաւաքող, պար-
գարուող ու տպագրող ուսումնասիրին անունը,
որ է Պարոն Ոսկան Յովհաննիսեանց երեսանցի :

Propriétaire-gérant : A. LACHAT.

Ի ՓԱՐԻՋ, Ի ՏՊԱՐԱՆԻՆ ՎԱՅՏԵՐԻ :

PARIS. — IMPRIMERIE WALDEN, RUE D'ORFÈVRE, 44.